

ADALÉKOK A BÁNFFY-FÉLE ÚJ PÁRT TÖRTÉNETÉHEZ

Hazánkban a 19–20. század fordulója előbb a pártok „burjánzását”, majd a pártrendszer leegyszerűsödését hozta magával.¹ A pártaprózódási tendenciát az 1875 óta kormányzó Szabadelvű Párt² bomlása indította el. A Szabadelvű Párt egy jelentős csoportja ugyanis nem fogadta el 1898-ban az osztrák-magyar alkufolyamat kikapcsolását, vagy legalábbis felfüggesztését javasoló Lex Tiszát, s kilépésükkel a kormányfő bukásához, valamint a Szabadelvű Párt és a Nemzeti Párt fúziójához járultak hozzá. Az így megnövekedett kormánypárt nem működhetett sokáig.

Először báró Bánffy Dezső hozott létre Új Párt néven egy politikai alakulatot, kifogásolva, hogy a Szabadelvű Párt Apponyiék, azaz a Nemzeti Párt belépése által veszített liberalizmusából. Kifogásolta továbbá, hogy a Széll Kálmán által vezetett 67-es kormányzat nem elég magyar.³ Az Új Párt röpirata, mely ismertette a pártprogramot, 1903-ban látott napvilágot.⁴ Megfogalmazója dr. Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár volt. A program létrejöttében jelentős szerepet játszott gróf Vay Ádám szabolcsi és szatmári földbirtokos, az „Országgyűlési” Új Párt intéző bizottságának tagja.⁵ Az Új Párt 67-es, azaz kiegyezési alapon álló ellenzékként definiálta magát. Hangsúlyozta a gazdasági önállóság fontosságát, melynek megvalósítása során olyan átmeneti intézkedésekre lesz szükség, amelyek megvédik a „birtokos és földműves osztályt” az átalakulás nehézségeitől. Meg kell védeni továbbá a magyar ipari és kereskedelmi érdekeket is. Meg kell szüntetni a munkahiányt, meg kell gátolni az elszegényedés és a kivándorlás további terjeszkedését. A közjogi problematika legneuralgikusabb pontja a kiegyezési törvény megszületésétől kezdve az úgynevezett közös hadsereg kérdése volt.⁶ A véderőkérdésben az Új Párt arra az álláspontra helyezkedett, hogy „*a hadsereg mai állapota az államjogi helyzetnek meg nem felel. A hadsereg magyarországi része legyen igazán magyar nyelvben, oktatásban, tiszti karban, katonai szolgálatban.*”⁷ A röpirat fő célként „*az állam egész szervezetének nemzeti tartalommal való megtöltését*” tüzte ki. Rendkívüli türelmetlenséget mutatott a nemzetiségekkel szemben; egységes, erős magyar közérzés megteremtéséről beszélt. Magyar közművelődési politikáról, „*mely összes közoktatásügyi intézményeinkbe az erőteljes nemzeti öntudatot rendszeresen beleviszi, s a magyar művészet istápolásával már az ifjúságban kifejleszti a nemesebb műízlést és a faji önérzetet*”.⁸ Válasz-

¹ A dualizmus kori pártfogalom értelmezésére, a pártrendszer jellemzőire, működésére vonatkozóan lásd: BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1945) / Bp., Korona K., 1999. (a továbbiakban: SZABÓ, 1999.) 9–123.; SZABÓ Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. In: Történelmi Szemle 1992/3–4. (a továbbiakban: SZABÓ, 1992.) 199–230.; SZABÓ Dániel: Képviselőházi pártok a dualizmus kori Magyarországon In: Rubicon 2002/4–5. 16–19.; KOZÁRI Monika: A dualista rendszer (1867–1918) / Bp., Pannonica K. 2005. 134–150.

² A pártok nevének megjelenítése a dualizmus korában nem mutatott egységességet, de nem egyezik meg korunk szakirodalmában sem. Míg Szabó Dániel, Romsics Ignác a párt nevének minden tagját nagy kezdőbetűvel írja, addig Kozári Monika kicsivel (kivételt abban az esetben tesz, ha az első tag tulajdonnév pl.: Deák-párt). Ez utóbbi jelölési apparátus jellemzi az általam felhasznált sajtóanyagokat is, s a levéltári fondokban is jórészt ilyen formában találjuk pl.: szabolcsvármegyei szabadelvű párt, nyíregyházi 48-as függetlenségi párt; de akad példa a másik formulára is (Nyíregyházi Szabadelvű Párt, Országos Szabadelvű Párt). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban: SZSZBML) IV. B. 401. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1874–1944. 3. d. Jelen tanulmányban a Szabó Dániel által preferált írásmódot alkalmazzuk.

³ SZABÓ, 1999. 54–55.; HANÁK Péter: A Monarchia válságának elmélyülése. In: PÖLÖSKEI Ferenc – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem 1900–1944. / Bp., Korona K., 1997. (a továbbiakban: HANÁK, 1997.) 63.

⁴ A röpiratot Mérei Gyula közli forráskiadványában. MÉREI Gyula (összeállította és sajtó alá rendezte): A magyar polgári pártok programjai (1867–1918) / Bp., Akadémiai K., 1971. (a továbbiakban: MÉREI, 1971.) 115–127.

⁵ SZSZBML XIII. 4. A luskodi és vajai Vay család levéltára 1805–1921. (a továbbiakban: XIII. 4.) 3. d.

⁶ SZABÓ, 1999. 21.

⁷ MÉREI, 1971. 126.

⁸ Uo. 121.

tójogi reformot is sürgetett: ki kell terjeszteni a választójogot, újra rendezni kell a választókerületi beosztást, képviselőket kell adni külön arányban a választói joggal nem bírónak is.⁹ E programpontokat Szabolcs vármegye választói számára a Szabolcs című hetilap¹⁰ népszerűsítette, melynek tulajdonosa és felelős szerkesztője Schlichter Gyula nyíregyházi lakos, az „Országgyűlési” Új Párt tagja volt.¹¹ A Szabolcs 1902. március 15-én indult társadalmi lapként¹², melyet tulajdonosa – Szabolcs vármegye politikai életének fellendítése céljából – politikai jellegűvé változtatott. Lehetőséget kívánt biztosítani valamennyi politikai nézet szabad tisztázására, természetesen az új párti elvek fenntartása mellett. Hasábjain maga Bánffy is megjelent írásaival, a párt prominenseivel egyetemben (Eötvös Károly, Katona Béla, Fáy Béla, Hock János, gróf Vay Ádám...). Schlichter Gyulának óriási szerepe volt abban, hogy báró Bánffy Dezső a függetlenségi párti többségű (ha nem is osztatlanul függetlenségi – Zs.I.) Szabolcs vármegyében pártalakításba kezdhetett.

1904. augusztus 7-én került sor Nyíregyházán a városi párt megalakítására, ahová báró Bánffy Dezső (aki Szabolcs vármegye főispánjának, báró Feilitzsch Bertholdnak az apósa volt – Zs.I.) már augusztus 6-án megérkezett tekintélyes kíséretével.¹³ A pártvezér elé utazott Újfehértóig, a megye határáig a helyi szervezőbizottság három tagból (dr. Trajtler Somából, dr. Guttmann Zsigmondból és Csengery Gyulából) álló küldöttsége.¹⁴ A nyíregyházi állomáson – ahol a Szabolcs tudósítója szerint már nagy tömeg várta a vendégeket – Beniczky Miksa mondott üdvözlőbeszédet.¹⁵ Folytonosan megújuló éljenzés közepette érkezett Bánffy a város négyes fogatához, mely előtt a bandérium haladt, utána a kocsik hosszú sora, a kocsisor mellett pedig a gyalogos közönség. A Szabolcs bírálta Nyíregyháza (függetlenségi többségű) városvezetését, amiért Bánffy bevonulásához az előzetes polgármesteri ígéret ellenére nem a város díszfogatát küldte.¹⁶ A kaszinónál, a Városháza alatt, a Korona szálló mellett díszes úri közönség várta a pártvezért, aki a rendezőseget a szálloda 10-es, 11-es, 12-es szobáiban fogadta dr. Zinner Jenő főrendező vezetése mellett. Ezt követően Bánffy az erkélyről szólta a nagyközönséghez. Este a Korona kistermében megrendezett ismerkedő vacsora közben, kilenc óra tájéknán zeneszóval fordult be a Városháza térre az a mintegy kétszáz főt számláló lampionos menet, melyet az Ipartestület rendezett az Új Párt tagjainak tiszteletére. Az Ipartestület üdvözlését Engel Adolf tolmácsolta az önálló vámterület, a gazdasági önállóság szükségességét hangsúlyozva. Bánffy köszönetnyilvánításában beszélt arról, hogy a közjogi harcok nem hatnak fejlesztőleg a hazára. Hangsúlyozta pártjának célját: *„az ipart, a kereskedelmet és a földművelést megmenteni az osztrák túlkapasásktól. Így építhető csak ki a Nagymagyarország.”*¹⁷ Majd a közönség kívánságára Hock János és Schlichter Gyula is beszélt. Hock is megszólította a párt bázisaként kezelt társadalmi csoportokat: *„az iparosok és kereskedők nélkülöznek, a mezőgazdák a tönkremenés előtt állnak”*¹⁸ – mondta. Javítani kell a

⁹ Ekkor az általános, titkos választójog fontossága az Új Párt részéről még nincs deklarálva.

¹⁰ Szabolcs vármegyében az első újság – a Nyír – 1867. október 1-jén jelent meg. Ugyanis az 1867-ben újra életbe lépő sajtótörvény növelte a lapkiadási kedvet. Az addig főként pesti lapok mellett ekkor kezdtek el vidéken is egyre nagyobb számban a helyi lapok kiadását. CZÖVEK István: Az önkényuralom és a dualizmus kora. In: Cserenyák László (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. / Nyíregyháza, 1993. 316.

¹¹ SZSZBML XIII. 4. 3. d.

¹² Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-2000). Szerk.: László Gézané Szarka Ágota / Nyíregyháza, 2002. 274-275.

¹³ Hock János és Györfy Gyula országgyűlési képviselők, gróf Vay Ádám, Dániel László, Halmay Elemér, Katona Béla és mások.

¹⁴ Szabolcs, 1904. augusztus 13.

¹⁵ Beniczky a Nyíregyházi 48-as Függetlenségi Párt elnöki posztját töltötte be az új párti táborhoz való csatlakozása előtt. Szabolcsban azonban nem annyira a függetlenségiek, mint inkább a szabadelvű pártiak közül fognak kikerülni Bánffy követői.

¹⁶ Szabolcs, 1904. augusztus 13. A lap következő számában neveltség tárgyává téve közli a vezetés magyarázatát, miszerint a kocsit „kitaroztatni, átfestetni, belagozni kellett.” Szabolcs, 1904. augusztus 27. Az Új Párt Szabolcs vármegyére történő megalakításakor azonban már a díszfogaton érkezik Bánffy a Korona elé.

¹⁷ Szabolcs, 1904. augusztus 13.

¹⁸ Uo.

nép sorsán, hogy a kivándorlás megszűnjön. Megoldásként Hock is a gazdasági függetlenséget és a nemzeti érzés fejlesztését vázolta föl. A közkívánatra szólásra emelkedett Schlichter Gyula pedig kitartásra és tömörülésre kérte a közönséget.

Bánffy és Hock Schlichterék házában töltötte az éjszakát, míg a többi vendég a Koronában volt elszállásolva. Ide a pártvezér másnap kilenc óra után érkezett meg és fogadta a tisztelgések sorát. Először a rendezőség nevében dr. Zinner Jenő szólt. Méltatta a mozgalom vezetőjét, Schlichter Gyulát,¹⁹ akinek köszönhetően Nyíregyházán az Új Pártnak már jelentékeny számú híve van. Bánffy pedig kinyilvánította, hogy örömmel jött a „legmagyarabb vármegyébe” pártot szervezni. A gazdák küldöttségét L. Kovács János vezette, a nyolcszáz tagot számláló Ipartestület nevében Stoller Ferenc tisztelgett, majd dr. Guttmann Zsigmond, a kereskedők testületének titkára biztosította a pártvezért a kereskedők szimpátiájáról. A Korona szálló díszterme már tíz órára zsúfolásig megtelt, de újabb és újabb érdeklődők érkeztek (főleg nyíregyháziak, de jöttek a megye más részeiről is). 11 órakor a templomokból kitódulók is a Koronához siettek, megtöltve a szomszédos helyiségeit, a ruhatárat, a folyosókat, sőt még a lépcsőházat is. A karzaton díszes hölgyközönség foglalt helyet. A 11 óra után érkezőknek már csupán a szálló előtti kövezet jutott. Ők a nyitott ablakokon át kiszűrődő beszédből próbáltak töredékeket elcsípní.

Az intéző bizottság a más városokból érkezett küldöttségekkel együtt viharos ováció közepette 11 órakor vonult be. Az elnöki széket, mint korelnök, Beniczky Miksa foglalta el, akit közfelkiáltással megválasztottak a közgyűlés elnökének, dr. Guttmann Zsigmondot pedig jegyzőnek. Beniczky indítványára Schlichter Gyula vezetésével héttagú küldöttség indult Bánffyhoz, hogy felkérje a pártelnököt az alakuló gyűlésen való részvételre. (Erre az időre az elnök felfüggesztette a gyűlést.) Bánffy beszédében a gazdasági önállóság kivívásának fontosságát hangsúlyozta, mely érdekében félre kell tenni a közjogi kérdéseket. Célként jelölte meg az Új Pártnak nemcsak nyíregyházi, de az egész vármegyére történő megalakítását. Szervezkedésre buzdította a szabolcsiakat, hogy a következő országgyűlési választásokon már új párti képviselőjelöltek is indulhassanak. Bánffy a központ lelkes tagját, Szabolcs vármegye szülöttét, gróf Vay Ádámot ajánlotta pártelnökül.²⁰

A Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottságában virilisként helyet foglaló gróf Vay Ádám 1899-ben lépett ki a Szabadelvű Pártból. Levelezéséből megtudhatjuk, hogy nem Bánffy személye miatt csatlakozott az Új Párthoz, hanem a párt által felállított politikai programot támogatta, melynek létrejöttében ő maga is részt vett. A Szabolcsvármegyei Új Párt azonban már nem az ő elnökletével fog megalakulni, mert Vay gróf az 1904-es év utolsó hónapjaiban elfordul Bánffytól, s a disszidensek vezére felé orientálódik. Az 1905. január végén megrendezett képviselőválasztás hetében nagy valószínűséggel Andrassy Gyulának írt levelében az Új Pártról, mint „eddigi pártjáról” ír, s felajánlja szolgálatait „jövőbeli vezérének”.²¹

A Szabolcs című lap az Új Párt nyíregyházi megalakításáról szóló tudósítását optimizmussal zárta: „Az újpárt intéző bizottsága pedig bizalommal tekinthet a jövő elé. A legközelebbi választásoknál bizonyára a választóknak olyan tömege fog az újpárt zászlója körül csoportosulni, mely döntő befolyással lesz a választásokra.”²² Az 1904. augusztus 28-án tartott városi pártszervező gyűlésre készülve dr. Zinner Jenő párttag és a tagok toborzásában főrendező levelet írt gróf Vay Ádám pártelnöknek, melyben jelentette, hogy mind Nyíregyházán, mind a

¹⁹ Schlichter Gyulának ez a szervezkedés idején és fáradozásán kívül több, mint 1200 korona készpénzébe került. SZSZBML XIII. 4. 3. d. Dr. Zinner Jenő levele gróf Vay Ádám pártelnökhöz, 1904. augusztus 13.

²⁰ Gróf Vay Ádám valójában Budapesten született 1868-ban gróf Vay Ádám volt szabolcs megyei főispán és Lónyay Mária grófnő harmadik fiaként. Apja birtokai közül a vajai uradalmat örökölte. A főrendiházi királyi meghívó levelet 1902-ben eszközölte ki. Dr. Fabro Henrik és Dr. Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905-1910. / Bp., 1905. 109.

²¹ SZSZBML XIII. 4. 3. d. Andrassy 1905 novemberében alakítja meg az Alkotmánypártot. Gróf Vay Ádám 1906 májusában lát hozzá a párt Szabolcs vármegyére történő megalakításához Bogáthy Józseffel és dr. Bodnár Istvánnal. Az előértekezletet Nyíregyházán, a Sóstó fürdőtelep kistermében rendezik. Nyíregyházi Hétfői Hírlap, 1906. május 7.; Nyírvidék, 1906. május 6.

²² Szabolcs, 1904. augusztus 15.

tanyákon lakó gazdaközönség körében már megkezdték működésüket. Javasolta Vaynak pénzszerzés céljából pártkassza alapítását. Egyelőre kielégítőnek vélte erre azt a módszert, hogy a szervezésben résztvevők között ív körözzön, hogy mindenki tehetségéhez mérten hozzájárulhasson a felmerülő költségekhez.²³

Október 4-én a központból Bánffy elküldte instrukcióit a nyíregyházi pártelnöknek. Kérte a párt támogatóinak számbavételére, mely történhet a választói névjegyzék alapján, valamely más, helyi módszerrel, de legcélszerűbbnek a köröző ívek alkalmazását jelölte meg, melyek megszerkesztése úgy történjen, hogy a szavazó nevének aláírásával kötelezze magát a választáson való részvételre és szavazatának az Új Párt képviselőjelöltjére való leadására. Bánffy szerint az ív aláírása visszatartja a túlnyomó többséget adott szavának megmásításától, a pártváltoztatásoktól. A továbbiakban a választási kampány megszervezésére vonatkozóan kapott tanácsokat Vay. Bánffy a szegedi győzelem előfeltételének tartott szervezési módját ismertette meg vele. A kerületet fel kell osztani megfelelő számú befolyásos egyének, úgynevezett alvezérek között. Ezeknek a bizalmi embereknek állandó érintkezésben kell állniuk a gondjakra bízott választók mindegyikével, időnként jelenteniük kell a szűkebb kerület-helyzetről, tehát fontos a pártelnök számára a permanens tájékoztatás. A helyi viszonyok, helyi sajátosságok figyelembe vétele azonban elengedhetetlen a taktika megválasztásakor. Kérte a helyi pártelnöktől, hogy a fejleményekről lehetőleg havonta küldjön értesítést.²⁴

Szabolcs vármegye választókerületeiben²⁵ új párti jelöltek nélkül zajlottak le 1905. január 26-án az országgyűlési képviselő-választások, hiszen az öt hónapja megalakított Nyíregyházi Új Párt még nem bizonyult elég erősnek a képviselőjelölt-állításhoz, a pártnak Szabolcs vármegyére történő kiterjesztésére pedig még nem került sor.

A Szabolcsvármegyei Új Párt megalakítását a Szabadelvű Párt bomlási folyamata gyorsította fel. A bomlást Szabolcsban is az 1904. november 18-ai események²⁶ indították el. Gróf Vay Tibor, a Nyíregyházi Szabadelvű Párt alelnöke már november 22-én bejelentette kilépését.²⁷ Példáját a másik alelnök, Halasi János is követte.²⁸ A Nyíregyházi Szabadelvű Párt 1905 januárjában már nem talált olyan személyt, aki a kormánypárt zászlaja alatt hajlandó lett volna elindulni a város parlamenti képviselőségért zajló megmérettetésen.

A Nyíregyházi Szabadelvű Párt jelöltállítás kudarcáról a Nyírvidék című helyi lap 1905 január 22-i számában tájékoztatott. A január 16-án, hétfőn este 5 órakor megrendezett közgyűlésen ismertették a párt végrehajtó bizottságának a jelöltállítás dolgában tett kísérletét, miszerint felkérték Nyiri Sándor honvédelmi minisztert, Kállay Andrást és gróf Pongrácz Jenőt, a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt elnökét is, de eredmény nélkül. Majd Sütő József szólalt fel, s a jelenlévő Kállay Andrást most már a közgyűlés összessége nevében kérte föl, hogy vállalja el a jelöltséget. Kállay azonban a közgyűlésen nem tárgyalható körülményekre hivatkozva visszautasította a megtisztelő felkérést. Mivel a párt Nyíregyházán nem tudott képviselőjelöltet állítani, Martinyi József elnök a közgyűlést berekesztette.²⁹

Az 1905-ös országgyűlési képviselő-választások a dualizmus történetében példátlan eredményt produkáltak. A harminc éve kormányzó Szabadelvű Párt megbukott, hiszen csupán 159 mandátumot szerzett, míg vele szemben a szövetkezett nemzeti ellenzék összesen 231-et. Eb-

²³ SZSZBML XIII. 4. 3. d. Dr. Zimmer Jenő levele gróf Vay Ádám pártelnöknek, 1904. augusztus 13.

²⁴ SZSZBML XIII. 4. 3. d.

²⁵ Szabolcs vármegye öt választókerületet foglalt magában: a nagyállóit, a nyírbogdányit, a kisvárdait, a nyírbátorit, a tiszalókit, és hozzá tartozott az önálló képviselő választási joggal felruházott Nyíregyháza rendezett tanácsú város. SZSZBML IV. B. 403. Szabolcs vármegye központi választmányának iratai 1900-1906. (a továbbiakban: IV. B. 403.)

²⁶ Tisza István miniszterelnök a házszabályok megsértésével vitte keresztül az obstrukció letörését szolgáló házszabály-revíziót. GRATZ Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II. / Bp., 1992. (a továbbiakban: GRATZ, 1992.) 52-55.; HANÁK, 1997. 62.; ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században / Bp., Osiris K., 2001. 71. (a továbbiakban: ROMSICS, 2001.)

²⁷ Szabolcs, 1904. november 26.

²⁸ Szabolcs, 1904. december 3.

²⁹ Nyírvidék, 1905. január 22.

ből a Függetlenségi Párt 166-ot (relatív többséget alkotva a koalícióban), a Néppárt 25-öt, a Szabadelvű Pártból Andrassy vezetése alatt kivonult ún. disszidensek 27-et, a Bánffy-féle Új Párt 13-at. A nemzetiségiek 10, a demokraták és szocialisták 2-2, míg a párton kívüliek 9 képviselői helyet tudhattak magukénak.³⁰ A parlamentarizmus szabályai szerint az uralkodónak a győztes koalíciót kellett volna megbízni kormányalakítással, ám annak programja veszélyeztette az 1867-es építményt. Ezért Ferenc József élve felségjogával imparlamentáris módon fél évig még a kisebbségbe került Tisza István által vezetett Szabadelvű Párt kezében hagyta a kormányrudat, majd az ausztriai félalkotmányosság tapasztalataiból ötletet merítve 1905. június 18-án egyik hűséges, parlamenten kívüli, párt nélküli magyarországi bizalmasára, a kitiüntetésekkel elhalmozott, a dualista rendszer változatlan fenntartásához ragaszkodó Fejérváry Géza báróra, a darabont testország parancsnokára ruházta a miniszterelnökséget.³¹ Ám a parlamenten kívüli kormányt sem az országgyűlés, sem a közvélemény nem fogadta el. A koalíciós többség a régi hagyományok szellemében ellenállásra szólította fel a törvényhatóságokat. 1905 nyarán és őszén a megyék nagyobb részében „nemzeti ellenállás” bontakozott ki az abszolutisztikus „darabont kormány” ellen.³² Szabolcs vármegye az elsők közt tagadta meg az adófizetést, az újoncállítást és a kormányrendeletek végrehajtását.

A kormányzati válság időszakában jelentős mértékben haladt előre a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt bomlása. 1905 júniusában gróf Pongrácz Jenő pártelnök jelentette be állásáról történő leköszönését az „Országgyűlési” Szabadelvű Pártból való kilépésével egyetemben.³³ A tisztikar további csökkenését eredményezte júliusban dr. Bodnár Istvánnak, a nyíregyházi járáskör alelnökének, Bogáthy Józsefnek, a nyírbátori csoport vezetőjének, valamint Erős Györgynek a távozása.³⁴ Sőt báró Feilitzsch Berthold, Szabolcs vármegye főispánja is kilépett az „Országgyűlési” Szabadelvű Pártból, mely tettéért a vármegye több községe is üdvözölte a rendkívül népszerű és nagy tekintélynek örvendő főispánt.³⁵ Báró Feilitzschnek a Szabadelvű Párttal való szakítására a vármegye 1905. július 12-én tartott rendkívüli közgyűlése után került sor. E közgyűléssel vette kezdetét Szabolcs vármegye rezisztenciája az alkotmányellenes kormány elleni bizalmatlanság kinyilvánításával.³⁶ Ekkor indult el gróf Pongrácz Jenő, a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt volt elnökének vezetésével az a politikai mozgalom, mely a Szabadelvű Párt végleges feloszlását tűzte ki célul³⁷ s annak romjaiból egy „*a nemzet vágyaihoz, lelkiismeretéhez és gondolkodásához közelebb férközött párt*”³⁸ megalakítását. Gróf Pongrácz Jenő kiterjedt eszmecserét folytatott egykori pártjának irányadóival, valamint más 67-es alapon álló előkelő egyénekkal. Az augusztus 19-én délután öt órára a Koronába összehívott bizalmas politikai értekezleten döntés született a Szabolcsvármegyei Új Párt szervezésének megindításáról, mivel Bánffy programját tartották a leginkább megvalósíthatónak. Augusztus 30-ára hirdették meg a szervezkedő értekezletet, melyről a vármegye 67-es alapon álló választóközönségét nyílt levélben értesítette Pongrácz gróf. A felhívást azon meggyőződésének kinyilvánításával kezdte, hogy a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt az utóbbi

³⁰ GRATZ, 1992. 60; HANÁK, 1997. 63.

³¹ GRATZ, 1992. 86.; HANÁK, 1997. 63.; PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. / Bp., Korona K., 1998. (a továbbiakban: PÖLÖSKEI, 1998.) 435.; ROMSICS, 2001. 70.

³² GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok / Bp., Pannonica K., 1998. 277.; DOLMÁNYOS István: A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején / Bp., Akadémiai K., 1976. (a továbbiakban: DOLMÁNYOS, 1976.); HANÁK Péter: Az 1905–1906. évi politikai válság. In: Hanák Péter (főszerk.): Magyarország története 1890–1918. I. / Bp., Akadémiai K., 1983. (a továbbiakban: HANÁK, 1983.) 570–571.; ROMSICS, 2001. 72. A „nemzeti ellenállás” gyakorlatilag a törvényhatósági (elsősorban vármegyei) tisztviselők és a kormányhatalom csatája volt. SZABÓ Dániel: Századfordulós azonosulásformák. In: Valóság 1991/11. 23.

³³ Nyírvidék, 1905. június 25.

³⁴ Szabolcs, 1905. július 15.

³⁵ Nyírvidék, 1905. július 23.; július 30.

³⁶ SZSZBML IV. B. 402. Közgyűlési jegyzőkönyv 1905/I. 43. kötet, 1905. július 12-i ülés; INCZÉDY Lajos: Az alkotmányvédelem Szabolcs vármegyében. 1905–1906. / Nyíregyháza, 1907. 24–27.

³⁷ Az „Országgyűlési” Szabadelvű Párt 1906 áprilisában oszlatta fel önmagát.

³⁸ Nyírvidék, 1905. augusztus 27.

tíz hónap politikai eseményeinek hatására egységét és kohézióját oly mértékben elvesztette, hogy ma [1905. augusztus 23.] már nem létezőnek tekintendő, s képtelen arra, hogy visszaszerezze „a nemzet többségének rokonszenvét”.³⁹ Az irány azonban adott, hiszen a 67-es kiegyezés félre nem tolható, s mivel az Új Párt programjával tud leginkább azonosulni, ezért e párt zászlaja körüli csoportosulásra buzdít. Felkérte a tisztelt címet, hogy a mellékelt levelezőlapot meggyőződése szerint töltsse ki, s postafordultával küldje vissza; továbbá a törekvésével rokonszenvezőket meghívta az augusztus 30-i délután két órakor a Korona szálloda nagytermében tartandó szervezkedő értekezletre. A dualizmus idején ugyanis a pártalakítás tipikus módszere volt, hogy néhány – országgyűlési párt esetében – képviselő vagy – helyi, azaz megyei vagy választókerületi pártok estében – tisztviselő kilépve eredeti pártjából önálló szervezetet alapított, további támogatók, „párttagok” gyűjtésére sajtófelhívást adott ki, s levéllel, aláírási ívvel kereste meg a politikai elit mindazon tagjait, akikről feltételezte, hogy hajlandók csatlakozni.⁴⁰

Pongrácz gróf felhívására sokan döntöttek a „bizalmas konferencián” való részvétel mellett. Kállay András – a Nyíregyházi Szabadelvű Párt régi harcosa, akit a párt 1904. júliusi alakuló gyűlésén díszelnökül választott – azonban felháborodásának adott hangot a Nyírvidék 1905. július 10-ei számában olvasható nyílt levelében. Bírálta Pongráczot a Szabadelvű Párt megyei „elpárolgásáról” tett kijelentéséért, s felelősségre vonta azért is, mert úgy kezdett új párt alakításába, hogy elnöki állásáról még nem mondott le.⁴¹ Ezt Pongrácz a lap következő számában *Válasz Kállay Andrásnak című* levelében megcáfolta, hiszen már több hónapja írásban jelentette be lemondását indokaival együtt, s ezeket több fővárosi lap is publikálta.⁴² Kállay azt is szükségesnek érezte megosztani az újságolvasókkal, hogy Pongráczot ő maga íratta be 1890-ben a Szabadelvű Pártklubba „*annak híre és tudta nélkül*”. A gróf először tiltakozott ez ellen – Kállay szerint nem is volt szabadelvű politikus sohasem – mégis szabadelvű pártelnök lett belőle. „*Ha ... azt akarod, hogy én olyan hű tagja legyek az új pártnak, mint a milyen te a szabadelvű pártnak valál, úgy beírhatasz engem az új párt tagjai közé épp úgy, mint én cselekedtem veled szemben 1890-ben* – fejezi be levelét Kállay. A válaszlevélben Pongrácz a kormányzati válsággal indokolja pártállásának megváltoztatását, s találgatásokba bocsátkozik a levél megírását motiváló okokról. Végül arra a következtetésre jut, hogy ez nem más, mint a Bánffy személye iránti averzió.⁴³

A Szabolcsvármegyei Új párt szervező bizottsága és a központi bizottság közt lefolytatott tárgyalások során megállapodás született az alakuló gyűlésnek 1905. október 8-án Nyíregyházán, a Városháza udvarán történő megtartásáról. Szeptember 28-án felhívást intéztek a vármegye polgáraihoz,⁴⁴ október 4-én a politikai helyzet ziláltságára⁴⁵ hivatkozva azonban bizonytalan időre elhalasztották a pártalakítást. A dátum végül november 19-ére módosult. Délután fél kettőkor érkezett Nyíregyházára Bánffy a debreceni vonattal az Új Párt prominenseinek kíséretében, akiknek méltó fogadtatása a mozgékony szervezőbizottságot már hetekkel azelőtt állandó munkában tartotta.⁴⁶ A lázas készülődésről a Szabolcs részletesen tájékoztatta

³⁹ Szabolcs, 1905. augusztus 26.; Nyírvidék, 1905. augusztus 27.

⁴⁰ SZABÓ, 1992. 200.

⁴¹ Nyírvidék, 1905. szeptember 10.

⁴² Nyírvidék, 1905. szeptember 17.

⁴³ Kállay Andrásnak ugyanis a Bánffy-kormány 1896-os erőszakos választásai miatt kellett távoznia a főispáni székből, helyére pedig Bánffy veje, báró Feilitzsch Berthold került.

⁴⁴ Szabolcs, 1905. szeptember 30.

⁴⁵ A koalíció arculcsapásaként értékelhető 1905. szeptember 23-ai „ötperces audiencia” hatására októberben újra felhevült a „nemzeti ellenállás”. Október 13-án pedig Fejérváryt az uralkodó másodszer is megbízta kormányalakítással. November 9-én megérkezett Szabolcs vármegye közönségéhez Kristóffy leirata, melyben közölte, hogy megsemmisítette az október 10-ei közgyűlés alkotmányvédő határozatait. SZSZBML IV. B. 402. Közgyűlési jegyzőkönyv 1905/II. 44. kötet, 1905. december 10-i ülés

⁴⁶ A kíséret Eötvös Károly, Hock János, Dániel László, Szabó Kálmán és Szakács Zoltán országgyűlési képviselőkből, Laszkáry Gyula főrendiházi tagból, a dunántúli ág. evang. egyházkerület felügyelőjéből, gróf Degenfeld József főrendiházi tagból, Fáy Béla cs. kir. kamarásból, Szemere Béla nógrádmegyei földbirtokosból, Ágoston Józsefből, az Új Párt országos elnökéből és dr. Sebestyén Józsefből, az Új Párt főtitkárából állt. Püspökladány-

a vármegye polgárait. Az illusztris vendégeket a megye határán gróf Pongrácz Jenő vezetésével üdvözölték a szabolcsi küldöttek. A városi párt szervezésekor az alakuló gyűlés lezajlása előtti napon megrendezett ismerkedő vacsora, a lampionos menet azonban 1905 novemberében kimaradt a forgatókönyvből.

Az Új Párt megyei alakítására a szocialisták is megtették a maguk előkészületeiket. Heteken át osztogatták a Népszavát és izgató nyomtatványaikat. Még a kocsmákban is hirdették tanikat a napszámosok megnyerésére törekedve. A Nyíregyházi Új Párt megalakításakor még elhanyagolhatónak tekinthetjük kellemetlenkedési kísérleteiket, mely csupán az alakuló gyűlésen Hock János beszédét megzavarni próbáló egyetlen szocialista közbeszólására korlátozódott. Hock felszólította őt nézeteinek kifejtésére, amelyre azonban nem vállalkozott, s a Szabolcs tudósítója szerint többször már nem szólt.⁴⁷ 1905. november 19-én azonban szükség volt a rendőrség gondos előkészületeire. Már kora reggel az összes rendőr szolgálatban állt, a csendőrség és a katonaság pedig készenléti állapotban. Délre a Városháza és a vasúti vendéglő udvarára egy-egy század huszárság is kivonult. A csendőrség és a rendőrség a vasúti állomás mellett helyezkedett el. Már jóval Bánffyék vonatának befutása előtt megérkeztek Nyíregyházára a budapesti, a kisvárdai és a nyírbátori szocialista pártok kiküldöttei is, de a nagy arányú biztonsági intézkedések miatt nem tudtak bejutni a peronra. A kijáráshoz közelítőket a rendőrök akkora erővel szorították vissza, „hogy valósággal összepréseltettek”.⁴⁸ (Nyíregyházán ez időben a nemzetközi szociáldemokratikus iránynak kb. 120-130 híve volt, többnyire az építőmunkás segítők körében.)⁴⁹

Bánffy bevonulásához ez alkalommal a város a szervezők rendelkezésére bocsátotta díszfogadtát. A vezér közvetlen társaságát Pongrácz gróf és Schlichter Gyula élvezhette. Ők haladtak a mintegy ötven fogatból álló sor élén. A bevonulás azonban nem volt olyan zavartalan, mint egy éve, hiszen a választók folytonos éljenzését a szocialisták zajos „abcugolással” igyekeztek tarkítani. Sőt a Júlia malom mellett köveket kezdtek dobálni a többnyire mesterinasokból álló szocialisták. Erre a kocsisok gyorsabb tempót diktáltak, a tüntetők pedig versenyfutásba kezdtek, melynek eredményeképpen annyira kifáradtak az út végére, hogy a beltérre tervezett „abcugolás” meghiúsult. Ám amíg Bánffy a Koronában a tisztelgéseket fogadta, addig a szocialisták és a leitatott napszámosok behatoltak a zárva tartott díszterembe, csaknem megtöltve azt. A rendezők az ajtókat kinyitvatva tették lehetővé az új párti szimpatizánsok betódulását a terembe, akik erőszakos eszközökkel (bottal és tenyérrel) távolították el a kellemetlenkedők többségét. Gróf Pongrácz Jenő így megtarthatta megnyitó beszédét, miután javaslatára Bánffy és a többi vendég meghívására Lázár Kálmánt, gróf Degenfelt Pált, Jármay Miklóst, Bagdy Imrét és Martinyi Józsefet küldték ki. A pártelnök megjelenésekor a visszamaradt, szitkozódásba kezdő szocialistákat a hallgatóság elverte és kilökdöste, azonban még ekkor sem sikerült a rendbontókat teljes létszámban eltávolítani a Korona díszterméből. A bent maradtak kitaróknak bizonyultak, s a már megszokott módszereken túl (közbekiabálás, tárgyak dobálása) újat is bevetettek. Befűtöttek a Korona kályháiba, így téve még elviselhetetlenebbé az amúgy is fullasztó hőséget az új pártiak számára.

Bánffy beszédében első és legfontosabb feladatként az alkotmányvédelmet jelölte meg, mely csakis a szövetkezett pártok összefogásával lehet sikeres. A zajongók felé fordulva kijelentette, hogy a kormány csak azért szövetkezik a szocialistákkal, mert fel akarja használni őket a magyar nemzeti érdekek elnyomására, ám a nekik ígért jogok érvényesítésére nem fog sor kerülni.⁵⁰ A pártelnök elismerte az általános választójog időszerűségét, melynek „községen-

ban csatlakozott a deési küldöttség, Debrecenben pedig a szolnok-dobokai (Sterba Dezső vezetése alatt), valamint a debreceni. Szabolcs, 1905. november 18.; Nyírvidék, 1905. november 19.

⁴⁷ Szabolcs, 1904. augusztus 13.

⁴⁸ Szabolcs, 1905. november 25.

⁴⁹ SZSZBML V. B. 186. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai. (a továbbiakban: V. B. 186.) 508. d. Jelentés az alispánnak szocialista munkásmozgalmáról, 1906. január 2.

⁵⁰ Mivel a „nemzeti ellenállás” első heteiben a darabont-kormány nem tudta megpuhítani a politikai elitet, azok esküdt ellenségeihez, a szociáldemokratákhoz fordult az általános választójog ígéréstével. HANÁK, 1997.; DOLMÁNYS, 1978. 76–92.

alapjává tenni.⁶⁴ Bánffy bízott Kossuth Ferenc és a Függetlenségi Párt támogatásának elnyerésében, ezt azonban nem tudta megszerezni. Az uralkodó pedig úgy gondolta, a volt miniszterelnök politikai presztízse nem elégséges a paktum megkötéséhez. Bánffy 1906. március 3-án olyan szellemű nyílt levelet intézett szegedi választóihoz, amely a vezérőrbizottság többségének haragját váltotta ki.⁶⁵ Ebben kifejti, hogy a kibontakozás csakis 67-es (azaz dualisztikus) alapon történhet, hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása nagyhatalmi érdek. Kinyilvánította, hogy a „*nemzetnek a magyar hadseregre, mint az egész hadsereg kiegészítő részére megvan a maga alkotmányos joga*”, de a katonai kérdés „*ez idő szerint ésszerűen tovább nem erőltetendő.*”⁶⁶ A katonai kérdésnél fontosabbnak tartja a gazdaságit, de az alkotmányválság megszüntetése miatt a – törvénytelenül bár, de megkötött és rendeletileg életbe léptetett – kereskedelmi szerződések⁶⁷ elfogadását javasolja. Tehát a gazdasági önállóságot is félretolja, de célként a gazdaság oly mértékű fejlesztését tűzi ki, hogy a szerződések lejártakor (10 év múlva!) „*az önálló vámterületet minden gazdasági megrázkódtatás nélkül azonnal életbeléptethessük,*”⁶⁸ s ne tudjon az osztrák fél rákényszeríteni bennünket akaratumk ellenére a szerződések meghosszabbítására. Az önálló magyar bank felállítását az 1910-es év utánra teszi, miután a bankszabadalom lejár. Az „*erős magyar közművelődési*” politikából azonban nem enged, kívánja „*az elemi oktatásban az állami nyelv komoly elsajátításának biztosítását, a nemzeti szükséghez képest pedig a népoktatás fokozatos államosítását*”.⁶⁹ Bánffy nyílt levelét a vezérőrbizottság nyilvánosan készült elítélni. Az ülésre őt is meghívták, de az Új Párt vezetője ezt március 6-ai, Kossuth Ferenchez írt újabb nyílt levelében elutasította, és kilépett⁷⁰ a koalícióból.⁷¹ A koalícióval való szakítás miatt azonban pártja bomlásnak indult. Wesselényi Miklós és Apáthy István szembefordulva Bánffyval átlépett a Függetlenségi Pártba. Hock János szintén kilépett az Új Pártból.⁷² A Szabolcs 1906. március 31-ei száma

„*Az Új-párt helyzete*” című vezércikkének végén Schlichter Gyuláék ezzel a mondattal biztatták Bánffy: „*Mi kitartunk!*”⁷³ Ugyanebben a számban ítélték el az Új Párt egykor aktív szervezőjének, a pártprogram megfogalmazójának dr. Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárnak magatartását. Ám a Szabolcsvármegyei Új Párt alelnökei sem álltak ki egyöntetűen Bánffy mellett. Lázár Kálmán magyar királyi főügyész helyettes már rögtön a „szegedi levél” közzététele után lemondott alelnöki állásáról és kilépett a pártból.⁷⁴ Nem sokkal később követte őt Szomjas Gusztáv is.⁷⁵

A függetlenségi párti sajtó hazaárulóként ítélte el Bánffy. A Nap című lap kétszer meghalt embernek nevezte.⁷⁶ Pedig április 4-én a bomlásnak indult koalíció is az alkukötés mellett döntött. Ferenc József április 6-án fogadta Kossuthot és Andrásyt, s gyorsan tető alá hozták a paktumot. A koalíció a kormányra jutás fejében feladta programját, nemzeti követeléseit. Ők is vállalták a katonai követelések kikapcsolását, a költségvetés és az újoncjutalék megszállását, a darabont-kormány által kötött külkereskedelmi szerződések törvénybe iktatását, a

⁶⁴ DOLMÁNYOS, 1978. 270.; Gratz, 1992. 111.

⁶⁵ DOLMÁNYOS, 1978. 270.

⁶⁶ MÉREI, 1971. 129.

⁶⁷ A Monarchia számottevő külkereskedelmi partnerei közül 1905. január 25-én Németországgal, 1906. február 1-jén Olaszországgal, február 12-én Belgiummal, március 1-jén Svájjal, március 2-án Oroszországgal írt alá új hosszú lejáratú kereskedelmi szerződést. Ezek 1906. március 1-jére előírt törvényesítésének azonban útjában állt a politikai válság, ezért a Fejérváry-kormány a parlament megkerülésével szükségrendelettel léptette életbe az autonóm vámtarifát. DOLMÁNYOS, 1978. 211–212.

⁶⁸ MÉREI, 1971. 130.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Bár ez inkább kitesztetés volt, hiszen követelték távozását. DOLMÁNYOS, 1978. 279.

⁷¹ Uo.; HANÁK, 1983. 605.

⁷² DOLMÁNYOS, 1978. 280.

⁷³ Szabolcs, 1906. március 31.

⁷⁴ Nyírvidék, 1906. március 11.

⁷⁵ Nyírvidék, 1906. április 1.

⁷⁶ DOLMÁNYOS, 1978. 279.

munkabeszüntetőkkal szemben. E bejelentésre az alispán előzetes vizsgálati eljárást rendelt el, de a fegyelmi eljárás megindítására kellő alapot nem talált. A vizsgálati jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy azért nem került sor rendőri közbelépésre, mert a Városháza előtt 10-12 fős csoportokat alakító „*segédek teljes csendben voltak, rendesen viselkedtek és a közrendet nem zavarták*”, s az önkényes beavatkozással Juhász rendőralkapitány szerint csak zavart okoztak volna.⁵⁸ Az ács és kőműves segédek egy hétig tartó bérharca sikerrel zárult. Néhány hónappal később már egy politikai rendezvény résztvevőiként álltak a Városháza udvarán. A szocialisták ugyanis december 18-án délután két órakor tartott tiltakozó gyűlésükön határozatban nyilvánították ki bizalmatlanságukat a kormány és az ellenzék iránt egyaránt. A rendezvényen – melyen a Szabolcs tudósítója szerint 300-400 ember vett részt (ezek 9/10-ét mesteresek, iparossegédek, taligások, napszámosok alkották, s az értelmiséghez sorolt ötven személyt csupán a kíváncsiság vitte a Városháza udvarára) – Malatics Géza budapesti lakatossegéd szónokolt a november 18-ai eseményekről és az általános, titkos választójog szükségességéről. A rendezvény végén a megjelentek a legnagyobb rendben oszlottak szét.⁵⁹

1905. február 26-án, Nyíregyházán sor került a magyarországi építőmunkások Budapesten székelő országos szövetsége helyi csoportjának megalakítására, melynek elnökéül Bíró Lajos építőmunkást választották meg.⁶⁰ A helyi bizottság működését csak akkor kezdhette meg, ha annak megalakulását a polgármester tudomásul vette. Erre április 3-áig várnia kellett, ugyanis Májerszky Béla március 20-án visszautasította a tudomásul vételt, mivel a megalakulásról felvett jegyzőkönyvet a megválasztott jegyző nem írta alá, így annak hitelessége nem volt teljes, és mert az alapszabályok hitelesítése sem történt meg. E hiányok pótlása után kezdhette meg működését a magyarországi építőmunkások országos szövetségének nyíregyházi csoportja, mely a Szarvas utca 50. szám alatti szakszervezeti lakását május 1-jétől a Tokaji utca 16. szám alá helyezte át.

Ugyanebben a hónapban 24 kőműves munkás részvételével újra bérharc indult. Ez azonban már nem volt olyan békés, mint az előző évi, kisebb összetűzésekre már kezdetekor sor került. Az építészek Lembergől hozattak kőműveseket, kiknek testi épségére hatósági személyek ügyeltek fel. 14 nap múltán ez a sztrájk is sikerrel zárult, a vállalkozó megadta a kívánt munkabéremelést.⁶¹

Szintén ezt a fegyvert vetették be a nyírbátori kőművessegédek az alacsony bér és a magas munkaidő ellen. A járási főszolgabíró – aki az összetűzés megakadályozására és a konfliktus megoldására törekedett – közvetítésével rövid három hét elteltével egyezsége léptek a kőműves iparosok segédjeikkel, s a munkások részére minimum 30 fillér munkabért állapítottak meg óránként, a munkaidőt pedig reggel öt órától este 7 óráig határozták meg másfél órás ebédidő megszakításával.⁶²

Nyíregyházán augusztus 27-én a Nyíregyházi Szociáldemokrata Párt ismét békés gyűlést tartott a Városháza udvarán. A szónok most is egy budapesti kiküldött, Horovitz Jenő volt, aki két és fél órás beszédében az általános, titkos választójog fontosságát hangsúlyozta 1000-1500 fős hallgatóságának, majd támadta a koalíció tagjait, akik szerinte a „*a népcsalás politikáját folytatják*”.⁶³ Ezen véleményüket keményen nyilvánították a koalíció egyik vezérének, báró Bánffy Dezsőnek Nyíregyházára érkezésekor.

A koalíció 1906 első hónapjaiban intenzív tárgyalásokat folytatott az uralkodóval, mely tárgyalások többször is kudarcba fulladtak. Február 12-én Bánffy emlékiratot juttatott el Fejérváryhoz, amelyben nyíltan jelezte, hogy hajlandó lenne a vitatott katonai követeléseket elejtve kormányt alakítani. Az önálló vámterület megvalósítását és a közoktatásügynek a népiskolától kezdve az egész vonalon való megmagyarosítását akarta a királlyal való megegyezés

⁵⁸ SZSZBML IV. B. 411. 490. d.

⁵⁹ SZSZBML V. B. 186. 508. d.; Szabolcs, 1904. december 24.

⁶⁰ SZSZBML V. B. 186. 506. d.

⁶¹ SZSZBML IV. B. 411. 494. d.; V. B. 186. 508. d.; Szabolcs, 1905. május 27.

⁶² SZSZBML IV. B. 411. 494. d.

⁶³ SZSZBML V. B. 186. 508. d.; Szabolcs, 1905. szeptember 2.

- ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században / Bp., Osiris K., 2001.
- SZABÓ Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. In: Történelmi Szemle 1992/3-4.
- SZABÓ Dániel: Képviselőházi pártok a dualizmuskori Magyarországon. In: Rubicon 2002/4-5.
- SZABÓ Dániel: Századfordulós azonosulásformák. In: Valóság 1991/11.
- SZILÁGYI László: A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választóik a dualizmuskori Szabolcs vármegyében / Nyíregyháza, Örökségünk K., 2006.
- Szabolcsvármegye közönségéhez 17500/1905. K. számú tiszteletteljes jelentése szabolcsvármegye alispánjának Szabolcsvármegye 1905. évi I-ső félévi közigazgatásának állapotáról / Nyíregyháza, Pringer János Könyvnyomdája, 1905.

Levéltári források:

- Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SZSZBML) IV. B. 401. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1874-1944.
- SZSZBML IV. B. 402. Közgyűlési jegyzőkönyv 1905/I. 43. kötet, 1905/II. 44. kötet
- SZSZBML IV. B. 403. Szabolcs vármegye központi választmányának iratai 1900-1906.
- SZSZBML IV. B. 411. Szabolcs vármegye alispánjának iratai 490. d., 494. d., 499. d., 501. d.
- SZSZBML V. B. 186. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai. 506. d., 508. d.
- SZSZBML XIII. 4. A luskodi és vajai Vay család levéltára 1805 – 1921.

Felhasznált sajtóanyag:

- Nyíregyházi Hétfői Hírlap 1906.
- Nyírvidék 1904-1906.
- Szabolcs 1904-1906.

Tisza- és a Fejérváry-kormány felmentését minden anyagi és jogi felelősség alól, sőt a választójogi reform megvalósítását is.⁷⁷ Így az uralkodó 1906. április 7-én a koalíció bizalmát is élvező Wekerle Sándort bízta meg az új kormány megalakításával. A kormány esküetele után azonnal kiírta az új választásokat 1906. április 29. – május 8. közötti időszakra. Szabolcs vármegye valamennyi választókerületében függetlenségi párti győzelem született. A koalíció süllyedni látszó hajójáról túl hamar elmenekült Bánffy nem kapott miniszteri tárcát. Az Új Párt 13 képviselőről kettőre olvadt le, s gyakorlatilag a koalíciós kormányzás kezdeti időszakában meg is szűnt.⁷⁸ Az országos trendnek megfelelően alakult sorsa Szabolcsban is. A politikai pártpaletán újra egy átstrukturálódási folyamat vette kezdetét, mely azt jelzi számunkra, hogy a politikai útkeresés tovább folytatódott. Az 1905-1906-os kormányzati válságnak az áprilisi paktummal való felszámolása – bár azt a látszatot keltette, hogy a dualista állam rendje helyreállt – az Osztrák-Magyar Monarchiát nem mentette meg az összeomlástól, csak elodázta végső bukását.

Irodalom

- BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1945)* / Bp., Korona K., 1999.
- CZÖVEK István: *Az önkényuralom és a dualizmus kora*. In: Cserenyák László (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I.* / Nyíregyháza, 1993.
- DOLMÁNYOS István: *A koalíció az 1905-1906. évi kormányzati válság idején* / Bp., Akadémiai K., 1976.
- DOLMÁNYOS István: *A koalíció kormányzatának első szakasza (1906-1907)*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918. II.* / Bp., Akadémiai K., 1983.
- Dr. FABRO Henrik – Dr. UJLAKI József (szerk.): *Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905-1910.* / Budapest, 1905.
- FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849-1914-ig* / Debrecen, Csokonai K., 2001.
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok* / Bp., Pannonica K., 1998.
- GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II.* / Bp., 1992.
- HANÁK Péter: *Az 1905–1906. évi politikai válság*. In: Hanák Péter (főszerk.) *Magyarország története 1890-1918. I.* / Bp., Akadémiai K., 1983.
- HANÁK Péter: *A Moharchia válságának elmélyülése*. In: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő-Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem 1900-1944.* / Bp., Korona K., 1997.
- INCZÉDY Lajos: *Az alkotmányvédelem Szabolcs vármegyében. 1905-1906.* / Nyíregyháza, 1907.
- KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer (1867-1918)* / Bp., Pannonica K., 2005.
- LÁSZLÓ Gézáne SZARKA Ágota (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-2000).* / Nyíregyháza, 2002.
- MÉREI Gyula: *A magyar polgári pártok programjai (1867-1918)* / Bp., Akadémiai K., 1971.
- PÖLÖSKEI Ferenc: *A dualizmus válságperiódusa (1890-1918)*. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790-1918.* / Bp. Korona K., 1998.

⁷⁷ DOLMÁNYOS István: *A koalíció kormányzatának első szakasza (1906–1907)*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918. II.* / Bp., Akadémiai K., 1983. 605.; DOLMÁNYOS, 1976. 296–301.; GRATZ, 1992. 116–117.; HANÁK, 1997. 66.; PÖLÖSKEI, 1998. 436.; ROMSICS, 2001. 70.; FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig* / Debrecen, Csokonai K., 2001. 87.

⁷⁸ GRATZ, 1992. 126–127.; SZABÓ, 1999.

BÉL MÁTYÁS SÁROS VÁRMEGYÉRŐL

A leírás keletkezése és vármegyei fogadtatása

1.

Bél Mátyás (1684–1749), a sokoldalú 18. századi polihisztor legnagyobb tudománycsillaga az „Újkori Magyarország történeti-földrajzi ismertetése” (*Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*) címet viselte, amelyben a tudós szerző vármegyénként kívánt feldolgozni hazája múltját és korabeli állapotát.¹ A *Notitia* azonban csak részben került kiadásra: az az öt kötet, amely 1735–1749 között megjelent, a munkának csupán egy töredékét tartalmazta, míg a többi – részben a munka nagysága és az anyaggyűjtés nehézségei, részben a körülményes, többlépcsős cenzúra miatt – kéziratban maradt. Habár mind a tizenhét, mind a tizenkilencedik században történtek kísérletek a kiadatlan vármegyeleírások kijavítására és megjelentetésére, e próbálkozások rendre megfeneklettek. A 20. század második felében a helytörténet újra felfedezte magának a *Notitiát*, és a magyarországi megyék BéL Mátyás-féle leírásainak többségéről elkészült a magyar fordítás.² Sajnálatos azonban, hogy e kiadványok többségükben a szöveg puszta fordításán kívül szinte semmire sem vállalkoznak: hiányzik az eredeti latin szöveg közlése – sőt, gyakran nem a megfelelő kéziratot veszik alapul; hiányzik a tudományos igényű bevezető tanulmány, s főleg hiányzik az a törekvés, hogy az adott leírásnál egy kicsit messzebb tekintve az egész művet vizsgálják. Ez utóbbi különösen fájó hiányosság, mivel a *Notitia* egységes vizsgálata, a kéziratok feltérképezése máig várat magára, e nélkül viszont az elszigetelt fordítások valójában nem sokat javítanak a helyzeten.

A leírások kéziratosa igen változatos. Megtalálhatóak benne a BéL Mátyás által írt, illetve javított variánsokon kívül a neki küldött adatok, közöttük kész leírások is, a BéL által meghatározott alapelvek szerint. Így egy-egy vármegyéről több (gyakran négy-öt) fogalmazvány, tiszttartó ismert. Mindezt kiegészítik a kancelláriai és a helytartótanácsi cenzúrával kapcsolatos levelek, beadványok és kérelmek, melyek jelentős része szintén fennmaradt. Ez a gazdag irategyüttes lehetővé teszi tehát, hogy BéL Mátyás művének munkafolyamatát feltárjuk. A *Notitia* fennmaradt kéziratait több levéltárban őrzik. Legnagyobb részük az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében van, de több darabot őriz az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Szlovák Tudományos Akadémia (Líceumi Könyvtár) is. A helytartótanácsi iratok a Magyar Országos Levéltárban vannak.

¹ A megjelent kötetek: Belius, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. I–V. Viennae 1735–1749. (?) [Az utolsó, csupán Moson vármegye leírását tartalmazó V. kötet megjelenésének időpontja vitatott]. BéL Mátyás életéről, műveiről és a *Notitiáról* a legfontosabb tanulmányok, összefoglalások: HAAN Lajos: BéL Mátyás. Bp. 1879.; WELLMANN IMRE: BéL Mátyás (1684–1749). In: *Történelmi Szemle* 22 (1979) 381–391.; UÓ: BéL Mátyás munkássága. In: *BÉL Mátyás: Magyarország népeinek élete 1730 táján*. Bp. 1984. 5–32.; TARNAI Andor: BéL Mátyás (1684–1749). In: *BÉL Mátyás: Hungariából Magyarország felé*. Bp. 1984. 5–33.; ZOMBORI István: BéL Mátyás és a *Notitia Hungariae*. In: *BÉL Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása*. Ford. Lakatos Pál és Téglássy Imre. Szeged 1984. 113–162.; SZELESTEI N. László: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Bp. 1989. (különösen 62–76.). Nyomtatásban megjelent műveiről, valamint a róla szóló (főként a szlovák) szakirodalomról (1984-ig) készített bibliográfiát BELÁK, Blažej: Matej Bel: *Personálna bibliografia*. Martin 1984. Alapvető fontosságú BéL levelezésének a kiadása: SZELESTEI N. László: BéL Mátyás levelezése. Bp. 1993. Kéziratban maradt műveihez, ill. általában kéziratosa hagyatékához készült segédletet: SZELESTEI N. László: BéL Mátyás kéziratosa hagyatékának katalógusa. Bp. 1984.; TÓTH Gergely: BéL Mátyás és a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (katalógus). Bp. 2006.

² A *Notitia* egyes részeinek magyar fordításairól 2003-ig részletes bibliográfiát ad HORVÁTH Gergely Krisztián: *Csiszolatlan gyémánt. BéL Mátyás életművéről három kiadvány kapcsán*. In: *Korall* 11–12 (2003) 273–287. (a bibliográfiát l. 285–287.).